

Тарасюк А. М.

Білоцерківський національний аграрний університет

Пилипенко І. О.

Білоцерківський національний аграрний університет

ПЕРЕСТАНОВКА ТА ЗАМІНА ЯК ОСНОВНІ ГРАМАТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Стаття присвячена дослідженню синтаксичних трансформацій, здійснених у перекладі. Необхідність застосування яких зумовлена особливостями актантної структури речень мови оригіналу та мови перекладу. Залучення синтаксичних трансформацій викликані відсутністю певних еквівалентів в українській мові, фіксованим порядком членів речення англійської мови який в українській мові визначається відносною довільністю. Англійська та українська мови мають різні типологічні характеристики, що й спричиняє застосування перекладацьких синтаксичних трансформацій при відтворенні аналітичної мови (англійська) флективною (українська). Розглянуто генеративний підхід для відображення синтаксичних конструкцій в обох мовах та здійснювати порівняльний аналіз. Матеріал проаналізовано із залученням комплексного перекладацького, індуктивного та дедуктивного методів. Особливості структури речення були висвітлені із залученням інструментарію, виробленого генеративним напрямом (за Н. Хомським). Кількісний аналіз мовних фактів дозволив виявити тенденцію розвитку досліджуваного явища та встановити певну залежність структури від способу її перекладу. У роботі приймається робоче визначення поверхневої структури речення як рівня синтаксичної репрезентації, який експлікує поверхневе розташування конститuentів речення. Глибина структура речення – рівень синтаксичної репрезентації речення, який кодує предикатно-аргументні відношення, а також рольові характеристики аргументів дієслова. Наше дослідження першочергово братиме до уваги поверхневу структуру речення, оскільки нас цікавить насамперед структурна організація речення, маніфестованого на рівні SS, приступному для спостереження. Встановлено, що в науково-технічному та художньому перекладі використовується здебільшого однаковий арсенал прийомів та способів перекладу, які, звичайно, виявляють ознаки конвергенції та дивергенції. Розбіжності в наборі прийомів перекладу окремих граматичних явищ у текстах науково-технічної та художньої літератури виявляються здебільшого в різній частотності використання прийомів перекладу.

Ключові слова: перестановка, заміна, синтаксичні трансформації, генеративна лінгвістика, генеративна граматики.

Постановка проблеми. При системному описі синтаксису речення за відправне слугує поняття моделі речення. Саме модель речення дозволяє інвентаризувати багатоманітність конкретних речень мови у вигляді списку синтаксичних структур, що становить одне з найважливіших завдань синтаксису. Ця праця виконується на методологічній основі генеративної граматики із залученням розробленого в межах цієї парадигми інструментарію. Генеративна лінгвістика підвищила вимоги до експліцитності лінгвістичного опису, звернула увагу на об'єкти синтаксису неприступні до спостереження, існування яких визначається опосередковано, сприяла розробці детального описового апарату в синтаксисі.

Популярність цієї парадигми свідчить на користь широких можливостей застосування її положень у синтаксичних пошуках, у студіях вітчизняних учених (І. Р. Буніятова, І. Є. Грачова, В. І. Нодь, Г. М. Семененко, І. Є. Снісаренко). Посилення інтересу до теорії власне синтаксичних змін, їх виокремлення із граматичних не в останню чергу спричинені досягненнями генеративної граматики, що дозволило подивитися на знайомі речі під новим кутом зору й отримати цікаві результати з урахуванням надбань 'хомськіанської революції' [8, с. 29].

Ми оперуємо поняттями, розробленими цим напрямом: іменна група [NP], дієслівна група [VP], допоміжне дієслово [AUX], незапо-

внена категорія *ec* (*empty category*). Послідовниця генеративного підходу до вивчення синтаксису на теренах вітчизняної науки І. Р. Буніятова зазначає, що дефініції понять поверхневої і глибинної структур завжди змінювались, й інтерпретація поверхневої структури як приступної для лінгвістичного аналізу залишалася відносно прозорою, а формулювання глибинної у багатьох випадках – досить абстрактним. У роботі приймається робоче визначення поверхневої структури речення як рівня синтаксичної репрезентації, який експлікує поверхневе розташування конститuentів речення. Глибина структура речення – рівень синтаксичної репрезентації речення, який кодує предикатно-аргументні відношення, а також рольові характеристики аргументів дієслова. Наше дослідження першочергово братиме до уваги поверхневу структуру речення, оскільки нас цікавить насамперед структурна організація речення, маніфестованого на рівні SS, приступному для спостереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення синтаксичних трансформацій належить до актуальних проблем лінгвістики, що знаходить підтвердження численними розвідками які розкривають різні аспекти (Л. С. Бархударов, В. Г. Гак, Н. К. Гарбовський, В. І. Карабан, І. В. Нешумаєв,) цього явища.

Виклад основного матеріалу. *Перестановка* у цій праці розглядається як синтаксична трансформація, в результаті якої при перекладі змінюється порядок лексичних елементів (слів) або словосполучень у реченні. От наприклад у реченнях (1) і (2) видно як міняються місцями словосполучення. Позначимо умовно виокремлені фрагменти 1, 2, 3, 4, 5, а у друг отворі маємо 1, 3, 5, 4.

(1) Bilbo left his place and went and stood on a chair under the illuminated tree [J. R. R. T.; c. 66].

1 2 3 4 5

Більбо підійшов до дерева обвішаного ліхтариками, і виліз на стілець. [В. М.; с. 5].

1 3 5 4

У прикладі (2) словосполучення [5] ‘*the illuminated tree*’ з фінальної позиції речення просувається до медіальної і відокремлюється з обох сторін комами. При перекладі вилучено конструкцію [2]. Тобто у реченні використано не лише перестановку але й трансформацію вилучення.

(2) Bilbo chose his favourite stick from the stand [J. R. R. T.; c. 8].

1 2 3

Більбо вибрав з підставки свою улюблену палицю [В. М.; с. 11].

1 3 2

У прикладі (2) словосполучення ‘*from the stand*’ [3] при перекладі переставлено з фінальної у меридіальну частину речення, що в принципі не суперечить нормам мови друготвору. Тобто використано трансформацію перестановка.

(3) He told me the true story soon after I came to live here [J. R. T.; c. 92].

1 2 3 4 5 6

Невдовзі після того як я сюди приїхав, він відкрив мені усю правду [В. М.; с. 13].

3 4 6 5 1 2

У прикладі (3) друга частина підрядного речення із ініціальної позиції просувається у фінальну. Фрагменти речення (3) першотвору 1, 2, 3, 4, 5, 6 у перекладі розташовуються у такому порядку: 3, 4, 6, 5, 1, 2. Таке розташування притаманне українській мові, відповідаючи її нормам.

(4) I may be able to tell you something when I come back [J. R. T.; c. 93].

Коли повернуся, зумію все розтлумачити ясніше [В. М.; с. 14].

Речення (4) – підрядне, темпоральне. Із схем 1 і 2 видно як просувається підрядна частина речення першотвору S²[*when I come back*] у фінальну частину: S[S¹[*I may be able to tell you something*] S²[*when I come back*]] а при перекладі S[S²[*Коли повернуся*] S¹[*зумію все розтлумачити ясніше*]]. Тобто відбувається трансформація перестановки або як її ще називають трансформація пересуви. До того ж часова форма дієслова ‘*come*’ (*Present Simple*) при перекладі змінюється на майбутній час, ‘*повернуся*’. Нормою англійської мови не допускається вживання майбутнього часу (*Future*) у підрядних реченнях часу та умови. Українській же мові таке обмеження вживання майбутнього часу в таких підрядних не властиве. Отже, переклад здійснено з огляду на норми і правила мови друготвору. Привертає увагу перифрастична конструкція ‘*may be able to*’, яка відтворюється у перекладі як ‘*зумію*’. По-перше у друготворі модальне дієслово ‘*may*’ не відтворене, натомість брак еквівалента у перекладі надає перекладеному реченню більшої категоричності.

При художньому перекладі така синтаксична трансформація як перестановка вживається досить часто в порівнянні з науково-технічними перекладами [1; с. 64].

Заміна – граматико-синтаксична трансформація, яка вживається при перекладі у випадку нестачі прямих еквівалентів. Вона використовується, коли потрібно вжити генералізацію, антонімічний переклад, інтерпретувати вислів.

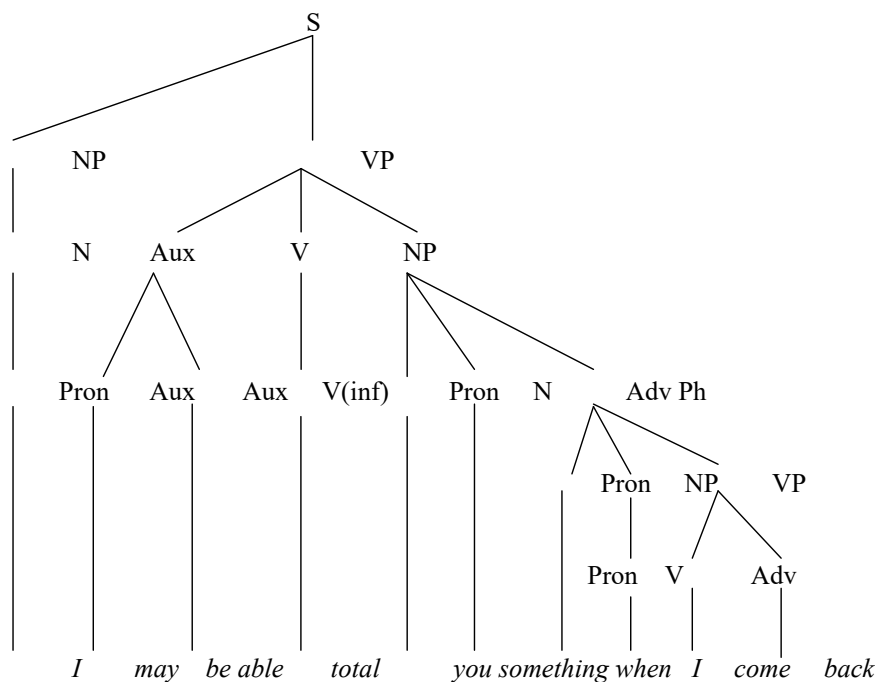

Схема 1. Діаграма-дерево речення першотвору

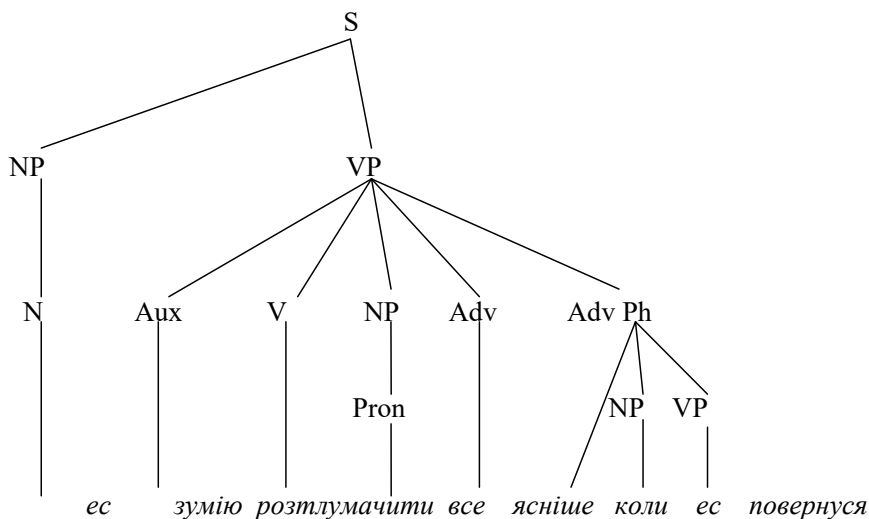

Схема 2. Діаграма-дерево речення друг отвору

В англійській мові є деякі слова широкої семантики, що в мовленні вживаються значно частіше ніж їхні українські відповідники. Через різного роду лексичні, граматичні, синтаксичні особливості мов оригіналу та перекладу, та розбіжності у мовленнєвих нормах перекладачу доводиться застосовувати трансформацію заміни частини мови.

(5) But, of course, most of the things were given where they would be wanted and welcome [J. R. R. T.; с. 87].

Але, зрозуміло, більшість подарунків дійсно були потрібні тим, кому дісталися, й дуже їх потішили [В. М.; с. 68].

Англійське складно-підрядне з підрядним адвербіальним (місця) замінено на складне речення мішаного типу, де поєднується головне речення 'більшість подарунків були потрібні тим' + підрядне відносне 'кому дісталися' + сурядне 'дуже їх потішили'. Також, перифрастичну конструкцію 'of course were given' замінено на конструкції відповідно пасивного стану 'зрозуміло і дісталися'.

(6) I shall wait for him [J. R. R. T.; с. 81].

Так буде надійніше [В. М.; с. 10].

Як бачимо, діаграми-дерева (схеми 3, 4) відображають зовсім не співставні речення. У першотворі маємо повноцінне двоскладне речення з наявними

ядерними конститuentами NP та VP. Дієслівна група [VP] має три гілки [VP[AUX], [V], [PP]]. У реченні друготвору спостерігається незаповнена категорія *es_* на місці групи іменника [NP] та на місці дієслова [V] замість прийменникової фрази [PP] у групі дієслова [VP] з'явилися 2 прислівники [Adv], причому останній зазнає пересу до абсолютної ініціальної позиції.

Звертає увагу приклад (7), де спостерігається комплекс синтаксичних та лексичних трансформацій.

(7) *Whiskey and apples go together* [J. R. R. T.; c. 104].

Яблука не погана закуска [В. М.; с. 63].

Як бачимо з порівнюваних діаграм, речення першотвору містить споріднені ядерні конститuentи групи [NP]: [NP[[N 'whiskey'] [N 'apples']]], які у друготворі представленні лише останнім конститuentом [NP[N 'яблука']]. Група дієслова у першотворі містить дієслово 'go' [VP[V 'go']], у перекладі – [VP] – незаповнена категорія *es_* [VP[V 'go'] [Adv 'together']] відтворюється антонімічно із залученням смислового розвитку [VP[Vec_] NP[Adj 'погана'] [N 'закуска']]. Підставою вжити слово 'закуска' перекладачеві послужила частина іменної фрази [NP[N 'whiskey']]. Вилучивши конститuent групи [NP] 'whiskey' та додавши конститuent групи [VP] 'закуска' перекладач акуратно відтворив зміст речення, віртуозно уникнувши громіздкої структури 'go together'. Така синтаксична трансформація вбачається вдалою знахідкою і виглядає доречно.

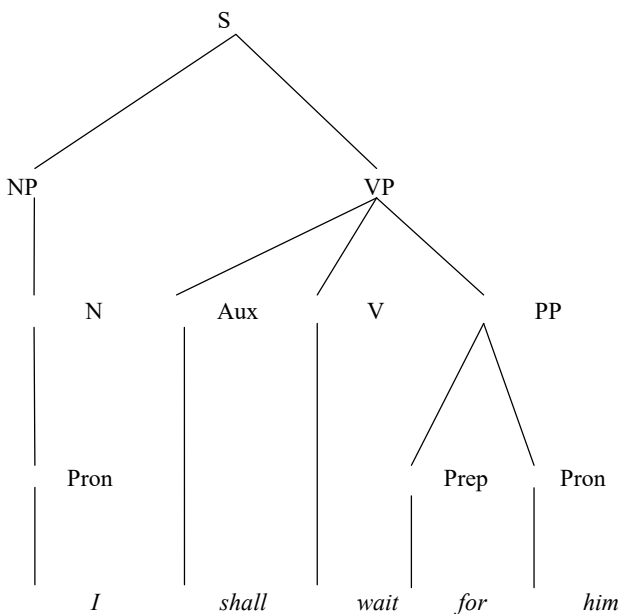

Схема 3. Діаграма-дерево: просте особове речення

Звертає увагу приклад (8), де спостерігається комплекс синтаксичних та лексичних трансформацій.

(8) *I want to see the wild country again before I die, and the Mountains...* [J. R. R. T.; c. 76].

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Мені вкрай потрібно знову побачити дикі землі та гори, поки живу [В. М., с. 47].

01 02 3 4 5 6 7 8 9 10 11

У прикладі (8) нараховуємо чотирнадцять слів, які можна згрупувати у одинадцять сполучень. У друготворі цей мовленнєвий фрагмент репрезентовано одинадцятьма словами. Смісл речення відтворено, втім, як бачимо з довжини порівнюваних речень, відбулося вилучення: випускається ініціальний підмет *I* [1], натомість з'являється займенник 'мені' [01]; вилучається граматична лакуна – обидва артиклі 'the' [3], [10]. У друготворі засвідчено додавання 'вкрай' [02], що підсилює розглядуваний мовленнєвий відрізок, проте ця патетичність знаходить своє виправдання, оскільки мовець говорить про свою смерть, подію, яка сама по собі не є тривіальною. Додамо, що перекладач дещо нівелював слово 'вкрай' [02] за допомогою антонімічного перекладу слова 'die' [10] на вираз 'поки живу' [6].

У першотворі структура речення має такий вигляд:

S¹ [SVOA] + before + S² [SV] + [A].

У друготворі структура речення дещо відмінна:

S¹ [OAVAVO] + поки + S² [SV].

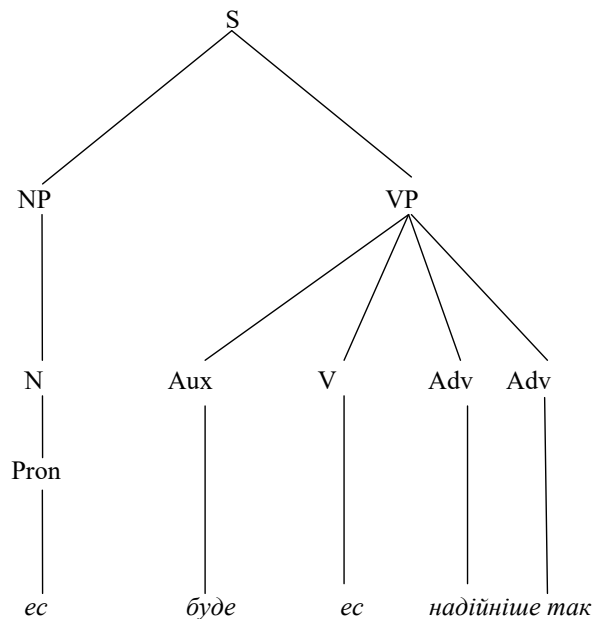

Схема 4. Діаграма-дерево: просте безособове речення, переклад оригіналу

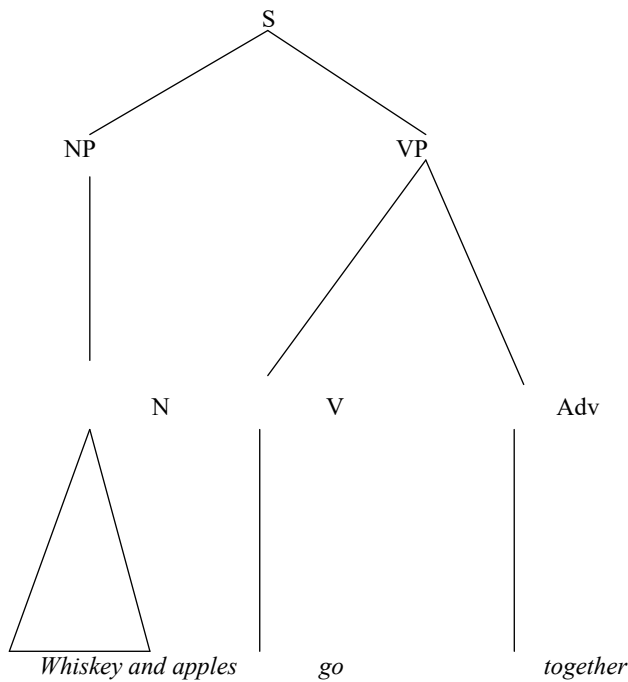

Схема 5. Діаграма-дерево речення оригіналу

Як бачимо, у реченні першотвору порядок слідування ядерних конститuentів узгоджується з нормами англійської мови. У ньому представлені підмети S¹, S², присудки V¹, V², додаток O, обставина A, яка розщеплюється другими реченнями, уведеними сполучником підрядності *before*. В українському варіанті збережено складнопідрядне речення (темпоральне), проте конститuentи речення відмінні від оригіналу: перше речення S¹ містить два додатки, які екстраполюючись, ніби створюють рамку, по дві обставини A, та два дієслова V. Підрядне речення друготвору за структурою повторює оригінал.

(9) 'Please, feed the cat!' [J. R. R. T.; c. 124].

«Тільки не забудь, годуй, будь ласка, кота!» [В. М.; c. 102].

Розглядаючи приклад (9) видно, що при відтворенні з оригіналу перекладач використав таку трансформацію як додавання, вилучення, перестановка.

– *Інтерпретація вислову* – (розуміння значення з англійського сталого вислову і переклад його українською мовою за допомогою інших лексичних методів), розглянемо її на прикладах (10), (11) і (12):

(10) *Oh, they may, in years to come* [J. R. R. T.; c. 75].

Ну може колись комусь та й знадобиться [В. М.; c. 46].

У реченні оригіналу (10) схема речення має такий вигляд: S V A

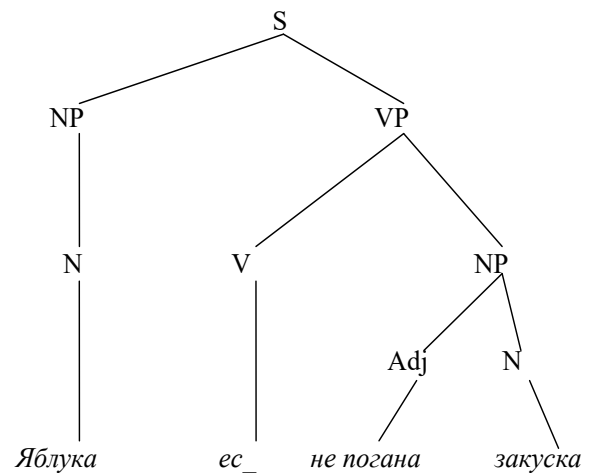

Схема 6. Діаграма-дерево перекладеного речення

Це просте речення, у якому відсутній підмет. Речення у друготворі має дещо інший вигляд аніж речення першотвору: V A A O V. При перекладі використано інтерпретацію, це надає перекладу речення більшої колоритності щоб привернути увагу читача.

(11) "Any time", he said [J. R. R. T.; c. 53].

«Буду чекати», – сказав він [В. М.; c. 96].

У прикладі (11) використано інтерпретацію щоб більш ефектніше передати смисл вислову. Схема речення оригіналу має такий вигляд: S¹[A]S²[SV], в той час як переклад нотується так: S¹[V]VS. У перекладах, особливо художньому, здебільшого використовують таку трансформацію, так як почасти при дослівному перекладі спотворюється смисл.

Висновки і пропозиції. Необхідність застосування синтаксичних трансформацій у перекладі, як правило, зумовлена особливостями актантної структури речень мови оригіналу та мови перекладу.

Проведення дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Причини застосування перекладацьких синтаксичних трансформацій викликані відсутністю певних еквівалентів в українській мові, фіксований порядок членів речення англійської мови так як в українській він, порядок слів визначається відносною довільністю. Синтаксичні трансформації використовуються для передачі більш логічного смислу тексту оригіналу і зумовлені мовними нормами побудови синтаксичної одиниці.

Англійська та українська мови мають різні типологічні характеристики, що зокрема проявляється у порядку слів (у порядку слідування членів

речення), це спричиняє застосування перекладацьких синтаксичних трансформацій при відтворенні аналітичної мови (англійська) флективною (українська).

Список літератури:

1. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. М.: Книжный дом, 2006. 236 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. К.: Либідь, 1993. 368 с.
3. Гак В. Г. Типология преобразований в актантной структуре высказывания при переводе / В. Г. Гак. Вопросы филологии. № 1 (10), 2002. С. 42. 473.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. М.: Изд-во Московского университета, 2004. 862 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. Д.: Дон НУ, 2001. 662 с.
6. Зубков М. Г. Українська мова / М. Г. Зубков. Харків: Школа, 2005. 496 с. (видання друге).
7. Калитюк Л. П. Питальне речення в історії англійської мови: структурний та прагматичний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. «Германські мови» / Калитюк Лілія Петрівна. К.: 2008. 233 с.
8. Карабан В. І. Переклад з української мови на англійську мову / В. І. Карабан. Вінниця: Нова Книга, 2003. 608 с.
9. Мирам Г. с. Основы перевода / Г. с. Мирам. М.: Эльга, Ника-Центр, 2002. 248 с. (Курс лекций / Учебное пособие).
10. Мирам Г. С. Профессиональный перевод / Г. С. Мирам, А. Гон. Киев: «Эльга – Ника – Центр»; 2003. 273 с.
11. David Crystal Encyclopedia of the English language / David Crystal – Cambridge University Press, 1999. 490 p.
12. Miram G. E. Translation Algorithms: Introduction to translation formalization / G. E. Miram. K.: 1998. 276 p.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Seventh edition. AS Harnty, 2006.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. В. М.: Джон Рональд Руел Толкін Володар Перснів / переклад з англійського В. Морозов. К.: Ранок, 2007. 778 с.
2. Джон Рональд Руэл Толкин Властелин колец / Джон Рональд Руэл Толкин, перевод с англ. В. Муравьев, А. Кистяковский. М.: Росмен, 2002. 960 с.
3. J. R. R. T.: J. R. R. Tolkien The Lord of the Rings // The Fellowship of the Ring / J. R. R. Tolkien. М.: Рольф, 2001. 288 с.

Tarasiuk A. M., Pylypenko I. O. REPLACEMENT AND SUBSTITUTION AS MAIN GRAMMATICAL AND SYNTACTICAL TRANSFORMATIONS TRANSLATION OF PROSE FICTION WORKS FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

The article is devoted to the study of syntactic transformations carried out in translation. The need to use them is due to the peculiarities of the actant structure of the sentences of the original language and the language of translation. The involvement of syntactic transformations is caused by the absence of certain equivalents in the Ukrainian language, the fixed order of the members of the English sentence, which in the Ukrainian language is determined by relative arbitrariness. English and Ukrainian have different typological characteristics, which causes the use of translational syntactic transformations when rendering analytical language (English) into inflectional (Ukrainian). A generative approach to display syntactic constructions in both languages and perform a comparative analysis is considered. The material was analyzed with the involvement of complex translation, inductive and deductive methods. Features of the structure of the sentence were highlighted with the involvement of tools developed by the generative direction (according to N. Chomsky). Quantitative analysis of linguistic facts made it possible to reveal the development trend of the studied phenomenon and to establish a certain dependence of the structure on the method of its translation. The paper adopts a working definition of the surface structure of a sentence as a level of syntactic representation that explains the surface arrangement of sentence constituents. The depth structure of the sentence is the level of the syntactic representation of the sentence, which encodes the predicate-argument relations, as well as the role characteristics of the arguments of the verb. Our study will primarily take into account the surface

structure of the sentence, since we are primarily interested in the structural organization of the sentence as manifested at the observable level of SS. It has been established that in scientific and technical and artistic translation mostly the same arsenal of techniques and methods of translation is used, which, of course, show signs of convergence and divergence. Differences in the set of translation techniques of individual grammatical phenomena in the texts of scientific and technical and literary literature are mostly manifested in the different frequency of translation techniques use.

Key words: *permutation, replacement, syntactic transformations, generative linguistics, generative grammar.*